

**XX. ASRIN BAŞLARINDA TÜRK DÜNYASINDA YAŞANAN ALFABE
DEĞİŞİKLİKLERİNİN SEBEPLERİ, GELİŞİMİ ve SONUÇLARI**

Doç. Dr. Fatma Açık
G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet: Tarihî akışı içinde kendi tabiatından kaynaklanan değişmelerle birlikte coğrafya, farklı sosyo - kültürel çevrelerle ilişki gibi dış faktörlerle Türk dili değişmiş, kollara, diyalektlere ayrılmıştır. XX. yüzyılda ise dışarıdan şuurlu dil planlamalarına tâbi tutularak Türk dilinin lehçeleri yirmi ayrı yazı “dil”i konumuna getirilmiştir. Edebî dildeki bu değişikliğin yanında alfabe de değişikliklere gidilmiştir. Türkiye’de Ahmet Cevdet Paşa ile başlayan alfabe tartışmaları önce alfabe ıslahına, daha sonra yeni bir alfabe oluşturma fikrine dönüşmüştür. Benzeri tartışmalar farklı kaynaklardan beslenerek Türk dünyasında da yaşanmıştır. 1917’de Latin’e geçen Yakutlardan sonra 1926 yılında Bakü’de düzenlenen “I. Türkoloji Kongresi”nde “Birleştirilmiş Türk Elifbası” adıyla Latin kaynaklı bir alfabe oluşturulmuştur. Fakat 1926 - 1940 arasında Sovyetler coğrafyasında Arap harflerinden Latin’e, Latin’den Kiril’e geçilirken alfabeler ve yazım kurallarında farklılıklar yaratılmış, Doğu Türkistan’da benzer uygulamalar yetmişli yıllara kadar devam etmiştir. Bunun topluma yansımaları; yeni nesillerin ortak bilgi ve kültür birikimini okuyup anlayamaz hale gelmesine; ortaya konan yeni imlâ ve yazım kurallarının karışıklığı insanların duygu ve düşüncelerini ifade edemez, birbirlerini takip edemez hale getirmiştir. Ayrıca Sibiryadaki Türk dilinin kollarından Tuva, Hakas ve Altay Türkçesi, Türkistan’daki Özbekçe örneğinde olduğu gibi yazı dillerinin imlası ile standart konuşma dili telaffuzu arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bildirimizde alfabe değişimlerinin Türkiye ve diğer Türk coğrafyalarındaki tarihi süreci ve etkileri irdelenmeye çalışılacaktır.

Giriş: Çağdaş Türk dili alanı, Balkanlardan Büyük Okyanus’a, Kuzey Buz Denizi’nden Tibet’e kadar uzanan yaklaşık on bir milyon kilometre karelik geniş bir alandır. Hem tarihî akışı içinde dilin kendi tabiatından kaynaklanan değişmeler hem de coğrafya, farklı sosyo - kültürel çevrelerle ilişki vb. dış faktörlerle Türk dili, bütün dillerde olduğu gibi bir yandan değişmiş, bir yandan da kollara, diyalektlere ayrılmıştır. Diyalekt farklılıklarının derecesinin 20. yüzyıl öncesi dil tarihinde önemli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ancak bu durumun, bugün de devam ettiğini dile getirmek gerçeği tam olarak yansıtmaz. 20. yüzyıl Türk dili alanı dışarıdan şuurlu dil planlamalarına tâbi tutulduğu bir yüzyıldır.

Türk dilinin ortak yazı dili geleneğinin tarih boyunca gelişimi ile Türk dilinin çeşitli kollarının konuşma dili olarak gelişimi hiç bir zaman birbirine paralel olmamıştır. Bu yüzden Türk dilinin çeşitli kollarını tasnif etme, yani sınıflandırma işi de oldukça güçtür. Bu bildiride genel olarak yirminci asrın ilk çeyreğinden günümüze kadar Türk lehçelerinin tasnifi ve ortak yazı dili meselelerini unutturacak kadar meşgul eden alfabe meselesi üzerinde durulacaktır. Çünkü bu mesele Türkçenin gelecekteki kaderiyle doğrudan etkili bir konudur. Konu ele alınırken öncelikle Türkiye’de alfabe tartışmaları ve değişimi üzerinde durulacak daha sonra diğer Türk coğrafyalarında yirminci asır başlarında yaşanan gelişmeler ele alınarak 1990’larda yani bağımsızlık sürecindeki tartışmalar ve uygulamalar yer verilecektir.

Türkiye’de Alfabe Meselesi: Türkler tarihleri boyunca beş büyük alfabe kullanmıştır. Bunlar; Göktürk alfabesi, Soğd kökenli Uygur alfabesi (VIII – XV. asırlar arası), Arap kökenli Türk alfabesi (X- XX. asır), Kiril kökenli Türk alfabeleri (XX-XXI. asırda), Latin kökenli Türk alfabeleridir (XX.- XXI asırlar arası).

Alfabe meselesi öncelikle 19. yy ikinci yarısından itibaren Türkiye’de başlamıştır. Arap alfabesinin yetersizlikleri, eksiklikleri olduğu fikrinden hareketle, bu alfabenin önce ıslah edilmesi, daha sonra ise değiştirilmesi gündeme getirilmiştir. Tanzimat Dönemi’yle birlikte dil ve imla konusunda tartışmalar başlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde tartışmalar hız

kazanmıştır. Her iki dönemde Münif Paşa, Yenişehirli Avni Bey, Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami, Macid Paşa, Ali Said Bey gibi önemli isimler konuyla ilgili olarak çeşitli çözüm önerileri sunmuşlardır (Ertem, 1991: 97 -134).

Türkiye’de Tanzimat döneminden yeni alfabenin kabulüne kadar geçen sürede yapılan dil tartışmalarını şu ana başlıklar etrafında toplamak mümkündür:

*Orhun veya Uygur alfabesinin kabulü

*Ermeni harflerinin kabulü (Macid Paşa)

*Yeni modern bir alfabe yaratma (İsmail Şükrü Bey)

*Latin harflerine geçiş (Falih Rıfki, Hamdullah Suphi vb.)

*Arap harflerinin devamı (iki farklı görüş var; aynen kalmasını isteyenler ve ıslah edilmesini isteyenler).

Tüm bu fikirler içerisinde özellikle Arap harflerinin devamı yolunda fikir bildirenlerin görüşleri üzerinde durmak gerekir. Bu fikri savunanlardan Ahmet Cevdet Paşa, Arap harflerini işaretlendirmeyi; Şinasi bazı harflerin atılmasını; Ahmet Mithat Efendi harf sayısının arttırılmasını; Hoca Tahsin Efendi soldan sağa doğru yazmayı; Ali Kenan Kufi yazı stilini; Servet-i Fünun akımının önde gelen yazarları hareke yerine vokalleri karşılayan harflerin konulması gerektiğini belirtmiştir (Ertem 1991: 249 -259). Münif Paşa ise 1863’te Osmanlı Cemiyet-i İlmiyyesi’ne sunduğu projede Arap harflerinin bitiştirilmeden ayrı yazılmasını ve “ses uyumu kuralı” nedeniyle sesli harflerin eksiksiz kullanılmasını önermiştir. 1908’den sonraki tartışmalar Milaslı İsmail Hakkı Bey’in öncülüğünde yürütülen Huruf-ı Munfasıla fikri etrafında odaklanmıştır. Alfabe ıslahına yönelik çalışmalar amacıyla Milaslı İsmail Hakkı Bey’in öncülüğünde 1911’de kurulan “İslah-ı Huruf Cemiyeti”¹, “Yeni Yazı” adlı bir gazete de çıkarmıştır. “Harfleri tadil ve ıslah ile mükemmel hale getirmek” amacıyla “ilmi, edebi, içtimai, haftalık” alt başlığıyla çıkmaya başlayan gazetenin ilk sayısında cemiyet tarafından kabul edilen harfler yayınlanmıştır (Sadoğlu, 2003: 220; Yeni Yazı, Tarih-i tesisi: 1330, Birinci Sene, Numara 1, 5 Mart 1330). “Hatt-ı Cedid, Hatt-ı Enveri, Ordu Elifbası ve Alman Yazısı” adları ile bilinen bu imla sistemi aslında Münif Paşa ile başlayan ve İslah-ı Huruf Cemiyeti’nin çalışmaları ile sistemleştirilen alfabedir. Balkan Savaşı yıllarında orduda kullanılmaya başlanmış fakat itirazlar sebebiyle I. Dünya Savaşı yıllarında bu alfabenin uygulamadan kaldırılmıştır.

Ziya Gökalp’in de aralarında bulunduğu bir grup Türkçü aydın, Latin harflerine geçişi savunanlara; Arap harflerinden vazgeçilmesinin Müslümanlar arasındaki bağları zayıflatacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Onlara göre Arap alfabesi, Türk lehçeleri arasındaki fonetik farkları da gizleyebilmesinden dolayı dil birliğini sağlayıcı önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Sadoğlu, 2003: 221). Ayrıca Zeki Velidi vb. uzun vadede bir “kültür buhranı”na yol açabileceğini düşündükleri alfabe değişimine karşı çıkmışlardır.

Cumhuriyet döneminde Latin alfabesine geçişle ilgili ilk öneri 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde, işçi delegelerinden Ali Nazmi tarafından verilmiştir ve büyük tepki çekmiştir (Korkmaz, 1963: 37). TBMM’ne tartışmaları taşıyan İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu olmuştur. 25 Şubat 1924’te Arap harflerinin Türk dilini yazmaya müsait olmadığını vurgulamıştır (Levend, 1972: 395). Bakü Türkoloji Kongresi’nde alınan kararlar ve Atatürk’ün bu konudaki kararlı tutumu sonucunda; Meclis tarafından oluşturulan Dil Encümeni’ni Latin esasında bir alfabenin ortak ve edebi dilimizin dayandığı İstanbul Türkçesine uygulanabileceğine karar vermiş ve bu amaçla yeni bir harf sistemi meydana getirmiştir (Levend, 1972: 401). Türkiye’de linguistik bir problem olarak ortaya atılan alfabe meselesinin siyasî ve sosyal boyutu göz ardı edilmiş ve 28 Ağustos 1928’de Latin alfabesi temelindeki Türk alfabesi kabul edilmiştir. 1353 sayılı kanun, 3 Kasım 1928’de Resmi gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

¹ Daha fazla bilgi için bakınız: Yusuf Akçay, “Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve İslah-ı Huruf Cemiyeti” Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum Nisan 2007.

Diğer Türk Coğrafyalarında Alfabe Meselesi: Dil politikasını; Çarlık Dönemi, 1917 -1930 Stalin Dönemi, 1930 -1953, Brejnev Dönemi, Gorbaçov Dönemi, Bağımsızlık Dönemi şeklinde ele almak gerekir. Çarlık Rusya'sı idaresi altındaki Türkleri Hıristiyanlaştırabilmenin ilk adımı olarak Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Rus alfabesinin uygulanma fikri Rus misyoner Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822 -1892) tarafından ortaya atılmıştır (Kerimli, 2002: 279). Tatar dilinin gramerini Kiril alfabesinde Tatarlara öğretmeye başlayan İlminskiy, 1864 yılından itibaren Kazan'da okullar açarak, onların dilinde ama Kiril harfleriyle dersler vermeye başlamıştır (Dowler, 1995: 519).1862'de Hıristiyanlaştırılmış Tatar Türkleri (Kreşen Tatarları), 1871'de de Çuvaş Türkleri Rus (Kiril) alfabesini kullanmaya başlamış, onları Yakut Türkleri takip etmiştir. Fakat Çarlık rejiminin uygulamaları, misyonerlerin Türk dilli ahali arasındaki faaliyeti, bazı Türk dilli halklara Kiril alfabesinin zorla kabul ettirilmesi, Rusya'da yaşayan Türkler arasında Rusluğa karşı bir nefret uyandırmıştır. İşte bu yüzden Ruslar taktik değiştirmiş ve Kiril yerine Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini dile getirmeye başlamıştır. Azerbaycanlı dilcilerden Halimcan Şeref'e göre de, alfabe değiştirme konusu bizzat Rusya'nın isteği doğrultusunda gündeme gelmiştir. O, Azerbaycan'da M. Fetali Ahunzade, Doğu Rusya'da Ramayev Kardeşler ve A. Mustafa, Kırgızistan ve Kazakistan'da İ. Altınсарın, Başkurtlar arasında ise M. Kulayev'in bu işle görevlendirildiğini iddia etmektedir (Kerimli, 2002: 273 - 288). Latin alfabesinden Kiril'e geçişte uygulanan taktikler incelendiğinde bu iddialardaki haklılık payı görülebilir. Arap alfabesi aleyhinde ortaya atılan iddialar 1930'ların sonlarında Latin alfabesi için söylenmiştir. Mesela Latin alfabesi "Yüksek Tabakaların Dili" olarak suçlanmış, Kiril alfabesini öven yazılar basında sık sık yer almıştır (Tursun, 1934: 6 -9). İlminskiy'nin tesirinde kalan İbray Altınсарın (1841 -1899) da 1879'da Rus alfabesiyle ilk Kazak alfabesini hazırlamış (Kırgıziskaya xrestomatiya, Orenburg, 1879) ve bu alfabeyle metin örnekleri vermiştir (Timur Kocaoğlu, 1988: 331). Alfabe tartışmalarının başlangıcında Arap alfabesi reforma (1922'de birkaç harf atılmış ve ünlüler için yeni harfler bulunmuştur) tabi tutulmuştur². Ancak bu değişiklikler yeterli görülmemiş ve dil kurultayları ile toplantılarda sık sık alfabe meselesi gündeme getirilmiştir.

Sovyet dilbilimcileri özellikle, Müslüman halkların kullandıkları Arap alfabesinin bu dillerin özelliklerine uygun olmadığını iddia etmiştir. Rus uyuğundaki Türklere, bazı Rus harfleriyle karıştırılmış olan Latin harflerini geçerli hale getirmek konusu, Rusya hükümetinin, özellikle de komünist partisinin, Rusya Türklerine karşı uyguladığı politikaların merkezine gelip oturmuştur. Lenin'in "Latin harfleri Doğu'da devrim hareketlerinin başlangıç unsurudur" sözleri, Stalin döneminde Latin teşkilatlarının temel ilkesidir. Rusya için Latin politikası, doğuda uygulanacak devlet politikasıdır ve Arap harfleri de devletin düşmanıdır. 1925 yılında Arap alfabesinde basılı eserlerin ithali yasaklanmıştır. 1928 -1930 arasında özel harfler eklenmiş bir Latin alfabesinin kullanımına geçilmiştir. Bu yolla Arapça kullanan eski seçkinlerin etkisi azaltılmıştır. İlk aşamada Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin seçilmesinin hedefi, özellikle Müslüman halklara dil politikasında Ruslaştırma amacı güdüldüğü izlenimini vermektен kaçınma düşüncesidir. Bu orta yol politikası sonucu, 36 milyon konuşanı olan 70 dil Latin alfabesiyle yazılmaya başlamıştır (Simon, 1991: 214). 1930'larda Sovyetleştirme politikasının Ruslaştırma biçimini alması Sovyet dil politikasının dönüm noktasını oluşturmuştur.

Doğu Türklerinin harf ve imla meselesinde zorunlu reformlar yaptıkları dönemde, Batı Türklüğünün bir köşesi olan Azerbaycan'da benzer reformlar kabul edilmiştir. Onlara da bu meselenin ancak Latin harflerinin kabul edilmesiyle çözümlenebileceği söylenmiş, Sovyet Dışişleri Bakanlığının Doğu Bölümü Müdürü Pavloviç ve Prof. Şor gibi şahıslara göre; "Latin harfleri Pantürkizm ve Panislamizm'i temelinden çürütüyor. Milli burjuva medeniyetlerinin komünizme karşı çıkabilecek şekilde gelişmelerini engelliyor. Milli burjuvaların arasını bozmakla, Doğu burjuvası arasında sınıf çatışmalarının yerini tutacak bir çatışma yaratıyor. Ve böylece onların büyük bir kısmının Sovyetler ile birleşmesine sebep oluyor." (Togan, 1928: 319). Bu tür propagandalar sonucunda Azerbaycanlı Ferhat Ağazade tarafından Latin harflerinin kabulüne yönelik 200 sayfalık bir kitap dahi yazılmıştır (Togan, 1928: 328).

² Abdurrauf Fitrat'ın 1926'da Taşkent'te yayınlanan "Sarf" (Şekil Bilgisi) adlı kitabında Özbek Türkçesinin grameri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

6 Mayıs'ta Almaata'da yapılan "Yeni Alfabe Komitesi"nin VI. Toplantısı'nda, Latin alfabesinin kabulüne en fazla Kazaklar ve Tatarlar itiraz etmişlerdir. Azerbaycanlı dilci Ağamalioğlu gibi bazı dilciler de Latin harflerini şiddetle savunmuştur. 1927 yılında "Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi" adını taşıyan ve çeşitli Sovyet cumhuriyetleri temsilcilerinden oluşan bir kurul, "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" adıyla yeni bir alfabe hazırlayıp yayınlamış, bu alfabe Sovyetlerde yaşayan bütün Türk halklarının ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'nin de Latin alfabesine geçmesi sebebiyle Latincilerin galibiyeti sonucunda ortaya çıkan (At Keltir, 1930: 43 -44) Türk boyları arasındaki farklı Latin harflerinin kabulü Türkistanlı dilcileri birlik amacına ulaştıramamıştır. Farklılıklar sebebiyle her şey karmaşık bir hâl alıp, hiçbir şey anlaşılabilir hale gelince dilciler, 1930'da bir araya gelerek bütün Türkler için "ortak bir alfabe" kabulü hakkında bir bildiri yayınlamışlardır. Ortak alfabe "hem şekil hem de mefhumca sosyalist kültürün yegâne dili (yani Rusça) olmasına" (Tursun, 1936: 18 -22) engel olacağı için 1937 -1940 yılları arasında Kiril kökenli ve her biri diğerinden farklı alfabelerin kabul edilmesi sağlanmıştır. Bunun topluma yansması iki farklı alanda olmuştur: Bir yandan yeni nesil Arap harfleriyle yüzyıllar boyunca oluşturdukları bilgi ve kültür birikimini okuyup anlayamaz hale gelmiş, diğer yandan ortaya konan yeni imlâ ve yazım kurallarının karışıklığı, insanları duygu ve düşüncelerini ifade edemez hale getirmiş, ayrıca Türkiye ile kültürel teması engel olunmuştur. Kiril alfabesine geçişin ekonomik ve diğer bedelleri de adı geçen devletlere oldukça ağır bir yük getirmiştir. Kısa bir zaman önce Latin alfabesine göre ayarlanan daktilo, matbaa ve diğer aletler kullanılamaz, milyonlarca cilt okul kitabı işe yaramaz hale gelmiştir. Ayrıca Arap veya Latin alfabesiyle okuma yazma öğrenmiş olan yetişkinler bir anda okuryazar olmaktan çıkmıştır. Kiril alfabesine geçişin bir diğer sonucu da, milliyet dillerini Rusçanın etkisine daha açık hale getirmesidir.

Alfabe değişimine baştan beri karşı çıkan Zeki Velidi Togan; Arap alfabesinden Latin'e, oradan da Kiril alfabesine geçiş sürecinin ne kadar farkındaydı bilemiyoruz ama en azından ona göre Latin alfabesinin kullanımında akla gelebilecek sakıncaların neler olduğu konusunda bir fikir sahibiyiz. O, bu geçişin sakıncalarını dört başlık altında dile getirmiştir:

1. Devrimci Latin, Türk dillerindeki bütün seslileri ve sessizleri, şivelerin herhangi birisinde işitildiği şekliyle aynen yazmak demektir. Diğer taraftan ne batı ne de doğu Türklerinde, ülkelerin her köşesinde konuşulacak kadar benimsenmiş tek bir şive olmadığından, büyük bir dil anarşisi doğacaktır ve bu anarşi Türk dilinin yaşama ve yaratma gücünü bütünüyle zayıflatacaktır.

2. "Devrimci Latin" in bizi milli kültür geleneklerimizden ayırır. Çok saygın milliyetçiler bile, Türk milli değerlerinin % 95'inin önemini daha şimdiden inkâr etmeye kalkıştılar. Bunlara göre Türk milli değerlerinin % 5'i ile yetinerek "yeni Türk medeniyeti" gelişecektir.

3. Latin harflerinin devrim anlayışı içerisinde kabul edilmesi, bizim kültür çalışmalarımıza büyük durgunluk getirecektir.

4. Son olarak; halkı, devlet kurumları ve gelenekleri Arap harfleriyle çok sıkı bir şekilde özdeşleşmiş olan bir bağımsız Doğu devletinde, bütünüyle diğer bir alfabeğe geçmek mümkün olmasa gerek. Alfabe para ve pazar meselesi gibidir ve onu tamamen kontrol etmek çok zordur, her fırsatta bu yazıdan yararlanmaya kalkışılır (Togan, 1928: 330 -342).

Zeki Velidi Togan'ın fikrini destekler mahiyette ve Sovyet dilbilimcilerini iddialarının aksine Alman dilbilimci L. Johanson, Arap alfabesini Türk lehçeleri arasındaki fonetik farkları göstermemesi bakımından birleştirici bir özelliğe sahip olduğunu şöyle izah etmektedir: "Arap alfabesi bugünkü yeni Uygurcada başarılı bir şekilde uygulandığı gibi, ihtiyaç halinde ek işaretlerle fonetik hale getirilebilir. Türk dilleri için Arap yazısının kullanıldığı dönemlerde bu işaretlerin çoğunlukla kullanılmaması ve ünlülerin gösterilmemesi büyük bir avantaj sağlamıştır. Böylece yazı sistemi, diller arasındaki önemsiz varyantları ve farkları örtmüştür. Söz edildiği üzere, bazı bölgesel yazı dilleri oldukça yakın zamana kadar bölgeler üstü kalabilmişse, bu onların bazı mahalli fonetik farkları örten yazı sistemleri sayesinde. Bu bakış açısından ünlüleri göstermeyen Arap imlasına dayanan Osmanlıca imla, ünlüleri daha çok gösteren Uygur yazı geleneğinden kaynaklanan Çağatayca imladan üstündür. Kısa ünlülerin gösterilmemesi sadece yer bakımından tasarruflu değildir; aynı zamanda, bir morfemin yazılı şekli, değişmez görüntüsü ile hem diğerleriyle kullanılabilir bir parça, hem de yazı dili öğrenilirken zihne yerleşen bir bütündür. Buna şöyle örnek verilebilir. Çokluk morfeminin ır

şeklinde gösterimi: “-Lar, -ler, -lor, -lör, -lir” gibi bütün varyantları karşılayabilir. Meseleye diller arasındaki ilişkiler yönünden bakılacak olursa, böyle tek bir yazım, akraba diller arasındaki ilişkileri mümkün olduğu kadar kuvvetli tutar” (Uğurlu, 2002: 76 -77). Dil politikasının şovenleştiği ve Ruslaştırmanın açık bir meşruiyet kazandığı bu dönemde yeni edebî diller beraberinde pek çok problemi de getirmiştir. Bu durum Moskova’da yayınlanan “İzvestiya” gazetesinde; Sovyetler memleketindeki “millî diller”in Sovyet hükümeti dil ve kültür siyaseti sonucunda, karşı karşıya kalınan sorunlarla ilgili ilginç örneklerle yer verilmesinden de anlaşılmaktadır. Dillerin bugünkü vaziyetinin feci bir manzara arz etmekte olduğu da kaydedilmiştir. Bu makaleye göre; “Bu millî dillerin çoğunda ne ilmî bir inceleme neticesinde kat’i, sağlam esasa dayandırılan imlâ kaideleri vardır ne de terimler meselesi sağlam bir esas üzerine oturtulmuştur” (- 1937; 22-26). İmlâ ve terim meselesi bu dillerin halihazırda dahi çözmeleri gereken büyük problemlerden biri olarak önlerinde durmaktadır.

Türk Dünyasında 1990 Sonrası Alfabe Değişiklikleri: Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri her alanda yeniden yapılanma çalışmaları içerisine girdiler. Bu kapsamda alfabe meselesi gündeme geldi. Bağımsızlık ilanlarının ilk gününden itibaren Türkiye kardeş ülkelere her alanda işbirliği, yardım ve destek sözüne binaen Alfabe ve dil meselelerine dair çalışmalardan ilki 18 -20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından “Milletler Arası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu” adıyla gerçekleştirilmiştir. 29 Eylül -2 Ekim 1992’de Bişkek’te toplanan Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Topulukları Eğitim Temsilcileri II. Konferansı’nda, 8 -10 Mart 1993 tarihinde Türk İş Birliği Kalkınma Ajansı tarafından Ankara’da düzenlenen ve beş bağımsız Türk Cumhuriyetinden bilim adamlarının katıldığı alfabe ve imlâ konferansında, ayrıca 21-23 Mart 1993’te Antalya’da yapılan Türk Devlet ve Topulukları Dostluk-Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı’nda bu mesele ele alınmış; 34 harfli “Ortak Türk Alfabeti”ne geçiş teyit edilmiştir. Basit ve düzenli ses farklarıyla karakter kazanan Türk lehçelerinin ortak bir yazım geleneğiyle okuma-anlama oranlarının çok yukarı çekilebileceği gerçeği göz önünde tutularak ve 1926 Bakü Kurultayı³ sonrasında kaçırılan fırsata karşılık doksanlarda Ortak Türk Alfabeti gerçekleştirme imkânını yeniden elde etmiştir.

Ortak Türk Alfabeti önünde duran siyasi ve ekonomik nedenlerin dışında başka engeller var mı sorusuna cevap verebilmek için yukarıda bahsedilen Arap, Latin, Kiril alfabetine geçiş sürecindeki uygulamaları hatırlamak gerekir. Geçmişin aksine günümüzde Türk cumhuriyetlerinin yetkilileri alfabe konusunda, Rusya’nın yapmaya çalıştığı şekilde bir tercihle hareket etmemeliydiler. Aksine ihtiyaç duydukları birkaç harfi 34 harfli ortak Türk alfabetinden ilâve etmekle birlikte aynı karakterleri kullanarak şuur altını harekete geçirip dilde yakınlaşmayı doğurabilecek paralel kodların kullanılmasına özen göstermeliydiler.

Türk cumhuriyetlerinde önce, Türk lehçeleri için tavsiye edilen ve Türkiye Türkçesinde kullanılan Lâtin temelli alfabebe beş harfin ("Ä ä", "Ñ ñ", "X x", "Q q", "W w") ilâve edilmesiyle oluşturulmuş 34 harfli ortak alfabebe imza atılmıştır. Daha sonra Azerbaycan, 25 Aralık 1991’de Kiril harflerini bırakıp Lâtin alfabetine geçme kararı almış, ancak "Ä ä" harfi yerine "ə"yi kabul etmiştir. Bu kabul, aynı zamanda 34 harfli ortak alfabetten ilk sapma olmuştur. Bu alfabenin Türkiye’de yürürlükte olan alfabebe bulunmayan karakterleri "ə", " q" ve " x"dir. 12 Nisan 1993’te Türkmenistan, 2 Eylül 1993’te de Özbekistan Lâtin alfabetini kabul etti. Bu iki Türk cumhuriyetinin kabul ettikleri alfabebe de 34 harfli ortak alfabetten sapma epeyce fazladır. Türkmenistan, "ı" yerine "y", "y" yerine "ÿ", "c" yerine de "j" yi kabul etti. Özbekistan bir yandan "ş", "ç" gibi harflerin İngilizcedeki yazılışları olan "sh" ve "ch"yi esas alırken bir yandan da yuvarlaklaşan "a" ile "o"nun tek kodla gösterilmesini “o” kabul ederek iki farklı harfi birleştirmiş oldu (Ercilasun, 2005:279-283).

³ Bu konuda bakınız: Mustafa Toker; 1999. “Türkistan’ın Latin Alfabetine Geçmesinde Büyük Rol Oynayan Halid Seid Hocaev ve Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım Adlı Eseri” TDK Yayınları, sayfa 80-89. Ankara. Mustafa Öner; 1999. “I. Bakü Türkoloji Kongresi’nde İdil-Ural Türkleri” TDK Yayınları, sayfa 13-25. Ankara. Ömer Faruk Demirel; 1999. “I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel” TDK Yayınları, sayfa 27-58 Ankara.

Bu ülkelerin dışında şu ana kadar Gagavuzlar, Karakalpaklar, Kırım ve Kazan Tatarları da Lâtin alfabesine geçme kararı almışlardır. Ancak 2002 yılında Duma'nın aldığı kararı meclis de onayıyla kanun hâline getirince Kazan Tatarlarının alfabe değiştirme girişimi engellenmiştir. Çıkarılan kanuna göre, Rusya Federasyonu içindeki bütün halklar ana dillerini yazarken Kiril esaslı kendi alfabelerini kullanmak zorundadırlar. Kazakistan'da ise alfabe değişimi ile ilgili süreç Türkiye'nin katkı ve desteğiyle yeniden başlamıştır. Türk Dil Kurumu'nda 11-15 Haziran 2007 tarihleri arasında Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişi ile ilgili bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda, Türkiye'nin Latin esaslı Türk Alfabeti üzerinde yaklaşık seksen yıllık birikim ve deneyimleri paylaşarak Kazakistan'da son dönemde büyük bir hız kazanan alfabe reformu hakkındaki gelişmeler değerlendirilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER:

Sonuç olarak;

1. Alfabe meselesi Türkiye'de 19. yy ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Türk yazar, şair ve fikir adamları tarafından Arap alfabesinin yetersizlikleri, eksiklikleri olduğu fikrinden hareketle önce ıslah edilmesi daha sonra ise değiştirilmesi gündeme getirilmiş hatta çeşitli alfabelerin kabulü yönünde fikirler bildirmiştir. Diğer Türk coğrafyalarında ise alfabe tartışmaları Rus dilbilimcilerin etkisi ve güdümünde başlayıp, devam etmiştir.
2. Türkiye'de linguistik bir problem olarak ortaya atılan ve batı medeniyetine geçiş için bir araç olarak düşünülen alfabe meselesinin siyasî ve sosyal boyutu göz ardı edilirken; diğer Türk coğrafyalarında uygulamalar tamamen siyasi amaçlar doğrultusunda yürürlüğe konmuştur.
3. Türk lehçelerinde seslerin neredeyse yüzde doksan dokuzu ortak iken bu seslerin bir bölümü için farklı işaretler kullanılması, bölgeler üstü yazı dillerinin küçük bölgesel yazı dilleriyle değiştirilmesi, Arap alfabesinin Latin alfabesiyle, sonra da konuşma dilinde anlaşma zorluğu olmayan yerlerde de yazılı anlaşmayı zorlaştıran farklı Kiril harfleriyle değiştirilmesi, devamla bölge dillerinin teker teker ağızlara dayanılarak standartlaştırılması ve bunların aralarında gerekli herhangi bir koordinasyon olmadan kelime hazinelerinin genişlemesi” zaman içerisinde Türk halklarının dilleri birbirinden uzaklaşmasına neden olmuştur.
4. Çarlık ve Sovyetler dönemi dil politikasının sonucunda mahalli ayrılıklar temelinde birbirinden farklı yazı dilleri meydana getirilmesi, bütün mahalli ayrılıkların da bu politikalar sebebiyle oluştuğu sonucuna götürmese de çok önemli sebeplerden biri olduğunu inkâr edilemez. Yeni Türk yazı dilleri, bölgeler üstü dillerin yerini almış; böylece sınırlar kesinleşmiş, Rusçanın yeri sağlamlaşmış, günümüzde birlik, ortaklık çalışmalarının önünde de set olarak kalmıştır.
5. Doğu Türkistan Türk dünyasının geri kalan kısmından tecrit edilmiş bir durumda gelişimini sürdürürken Afganistan ve İran'daki ağızlar çok az gelişebilmiştir.
6. Farklı yazı dilleri meydana getirme süreci tamamlanmıştır. Geçmişe dönmek imkânsızdır ama gereksiz yere fark doğuran yazım şekillerini düzeltmek için hala zaman vardır. Unutulmamalıdır ki alfabeler, akraba dilleri ayıran bir araç olmamalı, alfabelerin birleştirilmesi yakın akraba dillerin sosyal, siyasi ve edebi sahalarda birbirlerinden faydalanmalarını sağlamalıdır. Türkçe dil dışı güçlerin egemenliği altında ayrı istikametlerde hızla ilerliyor. Farısların, Sovyetlerin ve Çinlilerin uygulayacağı azınlık politikaları her ne kadar önemli olsa da cumhuriyetlerdeki siyasi iktidarlara bu konu bilimsel olarak anlatıldığı takdirde, ortak dil planlaması ve dili koruma gayreti ile Türk dillerinin karşılıklı yakınlaşması mümkün olabilir. Bunun için de Türk dünyası ortak iletişim dili üzerine araştırmalar, çalışmalar yapmak üzere Türk Cumhuriyetlerindeki dil enstitülerinin, dil kurumlarının desteğiyle uluslar arası araştırma enstitüsü kurulabilir. Enstitüde çalışacaklar 1920'lerde Türkistan'dan politik sebeplerden dolayı yurt dışına çıkarak Afganistan, Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerine giden Kazak Kırgız, Özbek ve Türkmen aydınları İstanbul, Paris, Berlin, Münih vb. şehirlerde çıkardıkları 1929 ile 1990 yılları arasındaki yayınlarında kullandıkları Türkistan Türkçesi veya kısaca "Orta Dil" denilen yazı dili tecrübelerinden faydalanabilirler. Togan'ın da dediği gibi; Türk kültür sahası devrime değil gelişmeye muhtaçtır” (YT. Togan sayfa 343). Şu ana kadarki inişli çıkışlı ilişkilere rağmen Türkiye bu bölgelerle iletişim kurmada hâlâ daha avantajlı durumda olduğunu unutmamalıdır. Şuuraltını harekete geçirecek imkânlarla sahip bir ülke olarak yeter ki her konuda olduğu gibi alfabe meselesinde de doğru politikalar belirleyebilsin.

KAYNAKLAR

1. **Akahn, Ş. Haluk.** Güz 2001, “Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Ülküsünden Ortak İletişim Türkçesine” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 12- 1.
2. **Akçay, Yusuf.** 2007, “Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti” Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum.
3. **Albayrak, Mustafa.** 1989, “Yeni Türk Harflerini Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerini Açılması (1862 -1928)”, **Atatürk Yolu**, Yıl 2, Sayı 4 (Kasım).
4. **At Keltir.** 1930. “Yengi Türk Latin Elifbası”, Yaş Türkistan, Sayı 7-8. Paris.
5. **Baysal, Jale.** 1981, “Harf Devriminden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK Yayınları. Ankara.
6. **Buluç, Saadettin.** 1981, “Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK. Ankara.
7. **Canpolat, Mustafa.** 1981, “Arap Yazılı Türk Alfabetesinin Gelişimi” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK. Ankara.
8. **Demir, Nurettin** (çeviren). 2001, “Türk Dünyası’nın Sınırları: Türk Topluluklarının Gelişmesinde Bağlayıcı ve Ayırıcı Unsurlar” Türkbilig, Sayı 2.
9. **Dowler, Wayne.** October 1995. “The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire, 1865-1914”, The Russian Review, Volume 54, Number 4.
10. **Ercilasun, A. Bican.** 2005, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri (6. baskı) Akçağ Yayınları, Ankara.
11. **Ertem, Rekin.** 1991, Elifbe’den Alfabe’ye Türkiye’de Harf ve Yazı Meselesi Dergah Yayınları, İstanbul.
12. **Hudayberdiev, Cora.** Bahar 1998. “Özbekçede Ses Uyumunun Yok Edilişi” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 5.
13. **Levend, A. Sırrı.** 1972, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, (3. Baskı) TDK Yayınları, Ankara.
14. **Levend, A. Sırrı.** Aralık 1988, “Latin Harfleri Meselesi”, Milli Kültür, Sayı 63.
15. **Kerimli, Latif.** Güz 2002, “Azerbaycan’da Dil Siyaseti: Alfabe ve İmla Meseleleri Tarihinden” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı14.
16. **Kocaoğlu, Timur.** 1988, “Türkistan Kültürünü Öğrenmede Türkistan Türk Lehçelerinin Önemi”, Türk Kültürü, Sayı 302.
17. **Kocaoğlu, Timur.** 3 Ekim1996, “Dünyada Türk Dili Sosyo-Politik Bir Yaklaşım”, Türk Dil Kurumu, Ankara.
18. **Korkmaz, Zeynep.** 1963, “Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi”, AÜ: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
19. **Korkmaz, Zeynep.** 1996, “Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu ”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992, TDK Yayınları:632, Ankara.
20. **Sadoğlu, Hüseyin.** 2003, Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
21. **Simon, Gerhard.** 1991, Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union. Trans., K. Forster and O. Forster. Boulder, Colorado: Westview Pres.
22. **Şimşir, Bilal.** 1992, Türk Yazı Devrimi, TTK Yayınları, Ankara.
23. **Tursun, İsen.** 1934, “Türkistan’da Dil Siyaseti”, Yaş Türkistan, Sayı 57.
24. **Tursun, İsen.** 1936, “Türkistan’da Dil Siyaseti”, Yaş Türkistan, Sayı 77.
25. **Tolum, Mertol.** 1991, “Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara.
26. **Togan, Z.Velidi.** 1981, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi. İstanbul.
27. **Togan, Z.Velidi.** 1928, “Türk Dünyasında Alfabe Meselesi” Yeni Türkistan Dergisi, Sayı 10 -11-12.

28. **Tokatlı, Suzan.** 1997, "Özbek Alfabeti Üzerine". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK. Sayı 3.
29. **Uğurlu, Mustafa** (çeviren). 2002, "Türk Yazı Dillerinin ve Yazı Sistemlerinin Geçerliliğine Dair", (L. Johanson, 1993, Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme), Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları 4 (2002).
30. **Virtanen, Ö. Eraydın.** 2002, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya'da Dil Politikaları (Dok. Tezi İÜ. SBE:)
31. **Wayne Dowler.** October 1995, "The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire, 1865-1914", The Russian Review, Volume 54, Number 4.
32. - 1937, "Sovyet Dil Siyaseti", Yaş Türkistan, Sayı 86, Sayfa 22 -26.

Bildiri başlığı:

XX. ASRIN BAŞLARINDA TÜRK DÜNYASINDA YAŞANAN ALFABE DEĞİŞİKLİKLERİNİN SEBEPLERİ, GELİŞİMİ ve SONUÇLARI

İletişim Bilgileri:

**Doç. Dr. Fatma Açıık
G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Teknikokullar / Ankara**

İŖ Tel : 0. 312. 2028343
Cep Tel: 05335722534
e- posta: fatmaacik1@yahoo.com
fatmaacik1@gazi.edu.tr